

KÍNAI MIGRÁNSOK MAGYARORSZÁGON: MAI TUDÁSUNK ÉS AKTUÁLIS KÉRDÉSEK

NYÍRI PÁL

Az 1989 utáni kelet-közép-európai¹ bevándorlás egyik sajátos jelensége - a menekülők, a munkavállalók, az etnikai alapú migráció és a magasan képzett menedzsermigráció megjelenése mellett - a vállalkozói migráció, amely térségünkben jórészt a Távols-Keletről származik (kisebbrészt a Közel-Keletről, Törökországból és a Balkánról). Ezen belül meg lehet különböztetni azokat a „transznacionális közvetítő kisebbségeket”, amelyek etnikai alapú nemzetközi kereskedelmi hálózataikra támaszkodva a kelet-európai társadalmak alacsony jövedelmű, leszakadó társadalmi rétegei fogyasztói-cikk-igényeinek kiszolgálására szakosodnak ott, ahol a magasabb jövedelmű hazai vállalkozói rétegek ezen igényeket nem tudják vagy nem kívánják kielégíteni (Nyíri, 2007). Magyarországon, Délkelet-Európában és részben Szlovákiában a legjelentősebb transznacionális közvetítő kisebbséget - mostanra már-már márkavédjeggyé vált piacaikkal és üzleteikkel - a kínaiak, Lengyel- és Csehországban, valamint részben Szlovákiában és Kelet-Németországban a vietnamiak alkotják.

Ez a földrajzi megoszlás eltérő történeti előzményekre vezethető vissza. Az NDK, Lengyelország és Csehszlovákia (elsősorban Csehország) ipara a nyolcvanas években vietnami vendégmunkások tízezreit foglalkoztatta, akik a rendszerváltások után nagyrészt a célországokban maradtak, vagy oda visszatértek. Magyarországon és Délkelet-Európában nem volt számottevő vietnami vendégmunkás, 1987-ben viszont 335 kínai fémmunkás érkezett a győri Rába-üzembe, és bár többségük a következő évben visszatért Kínába, néhányan maradtak, és kereskedők lettek, mások pedig segítettek ismerőseiknek Magyarországra migrálni a kilenvenes évek elején. (Romániába csak 2006-ban érkeztek kínai vendégmunkások, már a Dél-Európá-

¹ Kelet-Közép-Európa alatt a volt Szovjetunió kivül eső Kelet-Európát értem, az 1991 óta lényegében más migrációs mintákat mutató Kelet-Németország részleges kivételével.

ba migráló hazai munkaerő pótlására, lásd Keeley, 2006.) A legkorábban a Szovjetunióban és Magyarországon kialakuló kínai kereskedőmigrációt egy sor tényező – a kínai-szovjet határ menti kereskedelem engedélyezése 1987-ben, a magyar vízumkényszer eltörlése kínai állampolgárok számára 1989-ben, az 1989-et követő kínai túltermelési válság és recesszió (lásd pl. Nyíri, 2007) – összejátszása idézte elő. A kilencvenes évek folyamán ezekből az országokból a térség többi részébe kiterjeszkedő kínai kereskedőknek Lengyel- és Csehországban viszont a piacokat már domináló, helyi nyelv- és kulturális tudással rendelkező, népes vietnami kereskedőréteggel kellett szembenéznie. Ellentétben az eleve vállalkozóként migráló kínaiakkal, a vietnami migránsok vendégmunkásokból, illetve diákokból váltak kereskedővé, ráadásul Vietnam nem igazán jelentős exportőr, és a vietnami kereskedők készletének nagy része Kínából származik. Az ő kereskedelmi hálózataik kialakulásának okait az eddigi kutatások (pl. Grzymala-Kazłowska, 2002; Williams és Baláz, 2005) nem elemezték. Az 1986-ban megindult vietnami gazdasági átalakulás ugyan a kínaival hasonló irányba, nagyrészt azt utánozva halad, de a vietnami migráció története és a diaszpóra anyaországhoz fűződő kapcsolata jelentősen eltér a kínaitól. Így további kutatást igényel annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért éppen e két ázsiai országból származó migránsok töltik be Kelet-Közép-Európa transznacionális közvetítő kisebbségeinek szerepét.

Kínaiak Magyarországon: mit tudunk róluk?

A magyarországi kínai bevándorlást 1992-től 2003-ig tartó kutatásaimnak köszönhetően a térségbe irányuló más ázsiai migrációs folyamatoknál jobban ismerjük. A következőkben röviden ezek eredményeit összegzem.

Miért nem hiszünk a számoknak?

A BM (2006 óta IRM) Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai² szerint a huzamos tartózkodásra jogosító engedély valamelyikével mintegy kilencezer kínai állampolgár rendelkezett. A magyar sajtóban – mint más országokban is –, de még kutatómunkákban is szokás kétségbe vonni ezeket a számokat: makacsul tartják magukat a negyven, sőt százezer kínai lakost emlegető „becslések”, amelyeket néha magyar és kínai „illetékeseknek” az illegális bevándorlásról tett nyilatkozatai is erősítenek. Hegedűs és szerzőtársai 2007-es jelentése például adotttnak veszi, hogy a Józsefvárosban

² www.bmbah.hu/statisztikak.php, megtekintve 2007. augusztus 19.

„jelentős, a statisztikákban vélhetően meg nem jelenő ázsiai közösség él” (Hegedűs et al., 2007: 8), illetve „kvalitatív információ alapján biztonsággal állítható, hogy a kínai munkavállalók valós száma a többszöröse a hivatalos adatnak” (uo.: 18). Honnan is származik ez a „kvalitatív információ”, amit a szerzők még vagy ötször megismételnek? Mint a függelékből megtudjuk, a VIII. kerületi rendőrkapitányság három tisztjétől, akik azt is elmagyarázzák, hogy a „látencia” azért magas, mert az országot elhagyó kínaiak másokra hagyják a tartózkodási engedélyüket. Ezzel csak két probléma van: ha elhagyják az országot, akkor hogy nőhet mégis a létszámuk, és ha a rendőrök ezzel tisztában vannak, akkor ugyan miért nem veszik őket őrizetbe?

Érdemes elgondolkodni azon, miért is annyira bizalmatlan a magyar közvélemény (beleértve a magukat eszerint inkompetensnek vagy korruptnak tartó rendőröket) a hivatalos migrációs adatokkal szemben. A bizalmatlanság azon a közkeletű vélekedésen alapul, hogy a hivatalos adatokon kívül eső kínai migránsok azért nem szerepelnek a rendszerben, mert illegálisan érkeztek az országba, vagy legálisan érkeztek, de letelepedési engedély nélkül vagy törvénytelen úton szerzett letelepedési engedéllyel maradtak itt. E logikából adódik, hogy a „valódi” népességszámra vonatkozó „becsléseket” nem kell alátámasztani. Az említett jelentés egyik „szakértője” például ezt nyilatkozta a Józsefvárosban élő vietnamiakról: „*Mindenféle szóbeszédből tudom(!), hogy ha egy család egyszer lakást vesz, csak az ég tudja, hányan költöznek bele*” (uo.: 49–50). Ha mégis alátámasztanak egy állítást, akkor csak negatív módon, úgy, mint amikor 2001-ben az országos napilapok és tévék vezető helyen foglalkoztak a Havarria Press „hírével”, mely szerint a magyarországi kínai lakosságra az országos átlagnál sokkal keveseb halálozás jut, a többit *tehát* eltitkolják, mert a halottak okmányait újrahasznosítják. Az a tény, hogy egy ilyen nyilvánvaló ostobaságot a tömegtájékoztatási eszközök komolyan vettek (sőt, a hír megjelenését követő cáfolatokat és felháborodást figyelmen kívül hagyva 2005-ban újból közzétették), azt tükrözi, hogy Magyarországon a migrációt szokás eleve gyanús jelenségként kezelni és a bűnözéssel asszociálni.

Itt meg kell jegyezni, hogy Magyarország, legalábbis a múltban, tagadhatatlanul a Nyugat-Európába (főképpen Nagy-Britanniába) irányuló illegális kínai migráció tranzitországa volt. A 2000-ben Doverben, egy hűtőkonténerben holtan talált kínaiak a Scotland Yard szerint Magyarországon át érkeztek (Pieke et al., 2004). Az átmenő migráció azonban alig érintkezik a Magyarországon letelepedett kínaiakkal: ellentétben Nyugat- és Dél-Európával, az illegális migránsok nem jelennek meg sem az etnikai, sem a szélesebb munkkerőpiacon. Ez logikus is, hiszen Magyarországra a kínaiak azért jönnek, illetve azért maradnak itt, hogy önálló vállalkozók legyenek (2004-ben például mindössze 848 kínai állampolgárnak volt munkavállala-

lasi engedélye, nagyjából ugyanannyi, mint 1995-ben), ez pedig legális státus nélkül nem megy. Természetesen előfordulhat, hogy egyes migránsok illegálisan jutottak vagy jutnak hozzá tartózkodási engedélyhez, de ez nem tömeges jelenség, és sohasem volt az. [Más kérdés, hogy az idegenrendészeti ügyintézővel foglalkozó virágzó üzletág a teljesen jogszerű kérelmek intézésén is jól keres, és bennfentes jelenléte a BÁH ügyfélszolgálati irodáin tovább gerjeszti a feltételezést, hogy a kínaiak korrupcióval – ezért könnyebben – jutnak tartózkodási engedélyekhez, mint a kérelmeiket maguk beadó határon túli magyarok (Feischmidt, 2004: 55)]. Annak illusztrálására, hogyan kelnek önálló életre a „megbízható forrásból”, ám valójában légből kapott számok, kiválóan alkalmas az alábbi anekdota.

A kilencvenes évek végén a Scotland Yard magas rangú tisztjei látogatták meg budapesti kollégáikat, hogy az illegális migráció visszaszorításáról tárgyaljanak. A sajtótájékoztatón a delegáció vezetője kijelentette, hogy Magyarországon mintegy negyvenezer illegális kínai migráns várja, hogy továbbcsempésszék nyugatra. A magyar kollégákat, akik erről mit sem tudtak, rendkívül kellemetlenül érintette a hír. Ebben az időben én egy angliai illegális kínai migránsokra is kiterjedő kutatásban vettem részt, és alkalmam volt utánanézni, honnan került ez az adat az NCIS (a brit Országos Bűnügyi Hírszerző Szolgálat) belső használatú dokumentumaiba. Mint kiderült, az NCIS Paul Smith amerikai kriminológus egy 1994-ben publikált cikkére vonatkozott, Smith cikke pedig egy 1993-as BBC-hírre, amelyik viszont engem idézett. Csakhogy az én becslésem 1991-re vonatkozott, és szó sem volt illegális migránsokról vagy továbbcsempészésről! Az NCIS nyilván úgy döntött: ha hivatalosan már csak tízezer kínai van az országban, akkor a többi biztos illegálításban várja a jobb szerencsét. Holott a valóságban egyszerűen elmentek, jórészt más kelet-európai országokba.³

Valószínűleg Magyarországra is igaz tehát, amit Alekszandr Lomanov (2005) az oroszországi kínai népességre vonatkozó becslésekről írt: van egy, a valóságnál alacsonyabb hivatalos statisztika és egy, a valóságnál sokkal magasabb „hivatalos becslés”. A BÁH-adatok véleményem szerint nem teljesen megbízhatóak, éspedig sem azért, mert nagyszámú kínai állampol-

³ Egy másik anekdota: 2000-ben a szerb ellenzék azt állította, hogy Milošević „titkos egyezséget” kötött a kínai kormánnyal kínai migránsok tömeges letelepítéséről, elsősorban a Vajdaságban, cserébe azért, hogy az újdonsült állampolgárok majd rá szavazzanak. (Egy ellenzéki politikus szerint negyvenezer addigra már meg is kapták a jugoszláv állampolgárságot.) Bár a feltételezés nem volt sem valószínűbb, sem kevésbé aljas annál, ahogy a KDNP a Gyurcsány-kormány „kiszivárogatott” migrációstratégia-tervezetét értékelte – hogy tudniillik a kormány egymillió kínait kíván behozni az országba –, a Miloševićről mindent elképzelni tudó külföldi lapok örömmel közölték. Aztán Milošević megbukott, és a negyvenezer kínai állampolgárról sose hallott többé senki.

gár él Magyarországon illegálisan, hanem mert nem világos – és néhány éve az adatbázis összeállításáért felelős BÁH-munkatársak sem tudták megmondani –, hogy az elvben a stockra vonatkozó számok valójában tükrözik-e a lejárt, illetve meghosszabbított engedélyek okozta változásokat. A letelepedési és tartózkodási engedélyekre vonatkozó adatok nincsenek összekapcsolva a határátlépésekre vonatkozó adatokkal, továbbá nem tartalmazzák azoknak a kínaiaknak a számát sem, akik rövid távú tartózkodási engedéllyel, esetleg azt többször meghosszabbítva tartózkodnak Magyarországon (legalábbis ez volt a helyzet még 3–5 éve). Mindazonáltal a magyarországi kínai szervezetek vezetőinek becslései és a kínai vállalkozások (a Gazdasági Minisztériumban nyilvántartott) száma is a tíz-tizenöt ezres, maximum húsz ezres létszámmal van összhangban. (A vállalkozások száma azért releváns, mert a magyarországi kínaiak túlnyomó többsége önálló vagy két-három embert foglalkoztató vállalkozásban dolgozik, ugyanakkor sok cég csak papíron létezik.) A magyarországi kínaiak száma tehát minden jel szerint az 1991–92. évi tetőzést követően (amikor harminc-negyvenezren lehettek) hirtelen csökkent, és azóta lényegében állandósult. A ma Magyarországon élő kínaiak többsége a kilencvenes években érkezett.⁴

Rövid migrációtörténet

A kínai kormány 1986-ban liberalizálta az útlevelkiadást. Nem sokkal később az északkeleti, mandzsúriai tartományokban – ahol korábban különösen nagy volt az állami nagyvállalatok, főleg a nehézipar és a mezőgazdaság dominanciája – a vállalkozóbb szellemű, az egyéni vállalkozást ösztönző gazdaságpolitikai reform által megérintett lakosok közül egyesek elkezdtek kereskedni a határhoz közeli szovjet városokkal (lásd pl. Zhao, 1994). Ez az informális kereskedelem hasonlított ahhoz az ingázáshoz, amely Kelet-Európa egyes részein már a hatvanas évek óta az import fontos forrása volt: az ember eladta a hazuról hozott árut, a pénzért vett valami olyat, amit otthon nem lehetett kapni, hazautazott, és eladta azt is.

Az újdonsült kínai kereskedők akkor jelentek meg a színen, amikor az Elbától Vlagyivosztokig elkezdődött az a folyamat, amely később a piacgazdaságba vezető átmenetnek bizonyult. A – sok helyen eleve hiányzó – állami kiskereskedelmi hálózatok leépültek, miközben legális (vagy legalábbis megtűrt) tér nyílt a magánkereskedelem számára. Kínában ugyanekkor már gőzerővel folyt az olcsó fogyasztási cikkek exportcélú előállítás. A kí-

⁴ 2009-ben az OEP-adatok szerint a Magyarországon társadalombiztosítással rendelkező kínaiak létszáma alig haladta meg a 7000 főt (vö. Hárs Ágnes kötetünkbeli tanulmányával).

nai migránsok ideális helyzetben voltak tehát ahhoz, hogy kielégítsék az olcsó ruhaneműk és cipők piacán meglévő keresletet. A Szovjetunió összeomlása után a kínai-orosz cserekereskedelem 1993-ban érte el csúcspontját: ebben az évben egyes források szerint 2,5 millió (mások szerint 800 ezer) kínai állampolgár lépett át a határon, többségük mint turista, de a kutatók egyöntetű véleménye szerint elsősorban kereskedelmi céllal (de Tinguy, 1998: 302; Bagrov, 1999). Egyre távolabbi célpontok elérésére vállalkoztak vonattal, és egyre hosszabb időt töltöttek ott, elsőként Oroszország európai területeire, majd Magyarországra is eljutva, ahol 1989-ben feloldották a kínai turistákra vonatkozó vízumkényszert (1992-ben vezették be újból). A Belügyminisztérium adatai szerint a Magyarországra belépő kínai állampolgárok száma a nyolcvanas évek közepén regisztrált szinte nulláról 1990-ben 11 621 főre, 1991-ben pedig 27 330 főre ugrott. Oroszországból és Magyarországról aztán a kínai kereskedők egész Kelet-Európában szétszóródtak. (Itt jegyzem meg, hogy a ma más kelet-közép-európai országokban élő kínai migránsok jelentős része⁵ Magyarországon át érkezett, így a magyarországi kínaiakról elmondottak nagy része rájuk is érvényes.)

A kínai vállalkozók – vagy vállalkozni igyekvők – migrációját tehát a hiánygazdaságok piaci átmenete tette gazdaságilag vonzóvá, a kelet-európai bevándorlási szabályozás rövid – a kilencvenes évek közepére nagyjából lezáruló – liberális időszaka pedig lehetővé. A migrációs hajlandóságnak azonban két tényező adott igazi lökést. Az első a demokratikus reformokat követelő diákmozgalommal való véres Tiananmen téri, 1989. június negyediki leszámolás volt, amely komoly aggodalommal töltötte el a kialakulófélben lévő magánszektorban. A vállalkozók igyekeztek menekülési útvonalat biztosítani tőkéjük és családjuk számára egy keményvonalas gazdasági fordulat esetére. Másrészt a kínai gazdaságot 1989 és 1991 között sújtó – részben a Tiananmen téri vérengzést követő nyugati szankciók okozta – recesszió a magánvállalkozókat, az árukészleteik értékesítésére képtelen állami tulajdonú vállalatok vezetőit és a munkásokat (akiknek visszatartották a bérét) egyaránt érintette. Sok állami tisztviselő, munkás és értelmiségi egyszerre lett migráns és vállalkozó. Kína elhagyásával éppen a kínai társadalmon belüli, a bizonytalan kimenetelű gazdasági reformok által veszélyeztetettnek érzett helyzetüket igyekeztek biztosítani, illetve javítani.

⁵ Tízezer fölötti létszámban valószínűleg csak Romániába mentek, lásd Nyíri, 2007.

Szociodemográfiai sajátosságok

Ennek fényében könnyű megérteni, miért magasabb a magyarországi kínai migránsok átlagos iskolai végzettsége mind a kínai átlagnál, mind a kínai migráció korábbi hullámaira jellemzőnél. A Belügyminisztérium (BM) adatbázisában 2000 májusában szereplő kínai állampolgárok közül 342 mondta magát mérnöknek, 275 tanárnak, 223 tisztviselőnek, 183 orvosnak, 171 közgazdásznak, 235 „értelmiséginek” és 125 egyetemi hallgatónak.⁶ A magyarországi kínaiakra jellemző viszonylag magas iskolázottsági szintet támasztja alá az is, hogy egy 135 piaci kereskedőt reprezentáló mintából 45 százalék vallotta magáról, hogy felső középiskolai, 39 százalék pedig hogy felsőoktatásban szerzett képesítése van (Budapest Főváros..., 1997).

A magyarországi kínaiak másik demográfiai sajátossága – a kínai migráció korábbi hullámaihoz képest – a nők nagy száma. A Belügyminisztérium adatbázisában szereplő kínai állampolgárok 35 százaléka és a foglalkozását „magáncég ügyvezetőjeként” megjelölők egyharmada nő. A nők 37 százaléka hajadonként vagy elváltként adta meg családi állapotát, valószínűsítve, hogy sokuk önálló vállalkozó (Nyíri, 2001). A gyermekek aránya lassan növekedni látszik, de továbbra is jellemző, hogy óvodás-kisiskolás korban a szülők Kínába küldik őket (pl. a nagyszülőkhöz). A magyarokkal kötött vegyes házasságok, élettársi kapcsolatok elterjedtebbek a falvakban, de ott is ritkák.

A BM adatbázisában szereplő kínai állampolgárok 82 százaléka Budapestet jelölte meg lakóhelyként. Jelentősebb számban (száz vagy afölött) még Nyíregyházán és Szegeden élnek kínaiak, ami az ukrán, román és jugoszláv kereskedőket kiszolgáló nagyobb piacok működésével magyarázható. Kínai üzletek ma már a nagyobb községekben is megtalálhatók (a kínai nagykövetség 2001-ben kétezerre becsülte a számukat), tehát nagyon

⁶ A Belügyminisztérium adatbázisa, amelyet Váray Györgyné bocsátott rendelkezésemre, az említett időpontban 11 541 olyan kínai állampolgár adatait tartalmazta, akik bármilyen oknál fogva az országos idegenrendészeti szervek nyilvántartásába kerültek (pl. mert huzamos tartózkodási vagy letelepedési engedélyért folyamodtak, függetlenül attól, hogy megkapták-e azt). Az adatbázis nem alkalmas a kínai migránsok számának pontos megítélésére, de a nagy elemszám miatt lehetővé teszi a szociodemográfiai összetétel elemzését. Az adatbázisban két olyan rovat szerepel, amely a foglalkozásra nézve tartalmaz információt. Az egyik az „iskolai végzettség”, a másik a „foglalkozás” című rovat. A válaszokból az tűnik ki, hogy egyes válaszadók az eredeti foglalkozásukat adták meg az egyik kérdésre válaszolva, és a jelenlegi foglalkozásukat a másokra, mások a végzettségüket az egyikre és a beosztásukat a másokra, megint mások a Kínában űzött foglalkozásukat az egyikre és a Magyarországon folytatott tevékenységüket a másokra. Következésképp számos átfedés nehezíti ezeknek a rovatoknak a feldolgozását, és csak hozzávetőleges adatként vehetők figyelembe.

sok településen él egy-három kínai migráns. (Van, akinek két-három közeli településen is van üzlete, és ezeket sorban látogatja, de olyan is, aki falusi üzletét teljes egészében egy magyar alkalmazottra bízta, és csak hetenként egyszer-kétszer látogatja meg, közben Budapesten lakik.)

Ami a kínai migránsok származási helyét illeti, a korai bevándorlás nem mutatta a hagyományos kibocsátó tartományok, megyék dominanciáját. A BM már hivatkozott adatbázisában 1989–90-ben regisztrált 672 személyből 24 százalék Pekingből érkezett, ezt követte 15 százalékkal Zhejiang, az a tartomány, ahonnan a nyugat-európai kínai migránsok többsége származik, majd 11 százalékkal Sanghaj. Később a Zhejiangból, illetve a szintén hagyományos kibocsátó Fujian tartományból érkezettek aránya megnőtt, mert az innen jött migránsok sokkal nagyobb számban teremtettek migrációs láncokat, ahogy családtagjaik, barátaik csatlakoztak hozzájuk. Az 1999 végén a BM-adatbázisban szereplők származási helyei között már első helyen állt Zhejiang (19%), a másodikon pedig Fujian (18%).

A magyarországi kínai migránsok társadalmi tekintetben viszonylag homogének. Ha a nagyvárosokból és a falvakból, Északról és Délről, Zhejiangból és Fujianból érkezett, különböző végzettségű és otthon különböző gazdasági, társadalmi, kulturális tőkével rendelkező migránsok közötti társadalmi különbségek nem is szűntek meg a migrációval, az a tény, hogy a banktisztviselő, a híres tévébemondó és a halász nagyjából egyforma üzleti mintákat követ – persze nem mindenki egyforma sikerrel –, és az alkalmazottak száma alacsony az önálló vállalkozókéhoz képest, erősen csökkenti a státuszbeli egyenlőtlenséget (ahogy a férfiak és nők társadalmi szerepei közötti különbséget is, lásd Nyíri, 2001). Ellentétben a vietnami diaszpórával, melyen belül frontvonal húzódik a kommunistaellenes és a rendszerhű migránsok között, a magyarországi kínaiak körében nyilvános politikai különbségek sincsenek: a szervezetek inkább abban versenyeznek, melyiknek vannak jobb kapcsolatai az otthoni funkcionáriusokkal.

Gazdasági tevékenység

A Magyarországra érkező első kínai kereskedők visszaemlékezései szerint az óriás csíkos műanyag szatyrokban magukkal hozott árukat többé-kevésbé véletlenszerűen állították össze, főleg a szállítás kényelmét tartva szem előtt. Az „ingázó kereskedelem” azonban hamar átadta helyét az intézményszerű, szakosodott kereskedelemnek. Néhány út után, de sok esetben mindjárt az első megérkezést követően, a migránsok bejegyezték egy céget, vagy társultak, illetve alkalmazottként odaszegődtek egy meglévő kínai vállalkozáshoz, és mint vállalkozók vagy munkavállalók tartózkodási engedélyt kértek. Közben állandó helyet – standot vagy üzletet – kerestek

a kereskedéshez, igyekeztek stabil vevőkört kiépíteni, és – most már a kereslet jobb ismeretében – megkértek egy rokont vagy ismerőst, hogy állítsa össze és hozza Magyarországra a következő szállítmányt. Később a kínai áru iránti kereslet gyors bővülése, a növekvő vasúti költségek és a kelet-európai határok lezárulása a kínaiak előtt lehetetlenné tette ezt a módszert, és a kereskedők a szokásos úton kezdték el importálni árujukat.

1992 elején Magyarországon ezernégyszáz kínai tulajdonú vállalkozás volt bejegyezve, egyharmaduk kft., a többi bt. Összes bejegyzett tőkéjük 1,6 milliárd forint volt – azaz cégenként alig több mint egymillió –, és mindössze öt vállalkozásnak volt 15 millió forintot meghaladó tőkéje (Nyíri, 1993). A kínai szállítók nyújtotta kedvező hiteleknek köszönhetően a legnagyobb magyarországi kínai cégek évi forgalma a tőkehiány ellenére is elérte az öt-harminc millió dollárt (Nyíri, 1996: 134).

A következő tíz évben – a gazdasági minisztérium adatai szerint – a kínai tulajdonú cégek száma tízezer körülire emelkedett.⁷ Ez azt jelenti, hogy, legalábbis papíron, a magyarországi kínaiak többségének saját vállalkozása van. Bejegyzett tőkéjük azonban – átlagolva és dollárértékben – még a tíz évvel korábbinál is alacsonyabb; amit részben magyaráz, hogy a papíron létező cégek egy része nem működik. Ez azonban nem csökkenti annak a ténynek a jelentőségét, hogy a magyarországi kínaiak elsősorban többsége ténylegesen vezető szerepet játszik egy vállalkozásban, még akkor is, ha az csak egy piaci standból áll.

A kínai vállalkozók eleinte az akkor még „lengyel piacokként” vagy „kgst-piacokként” emlegetett szabadtéri piacok infrastruktúrájára támaszkodtak (Kőbányai, Kondorosi úti, Fáy utcai piac). Később létrejöttek a kifejezetten a kínai bérlőket megcélzó piacok: a Józsefvárosi pályaudvar melletti, kínaiul Négy Tigrisnek nevezett piac, az angyalföldi Fáy utcai piac és a nyíregyházi piac. A fénykorában naponta vásárlók tízezreit vonzó Józsefvárosi piac a maga ezeralahány árusával a kelet-európai kínai gazdaság csomópontjává, Budapest városképének fontos elemévé lett, és 1997-ben másfél milliárd forintnyi forgalom mellett már 280 millió forint nyereséget termelt tulajdonosának (Vitéz, 2002). Vidéken a kisebb „kínai piacok” száma 1995-re elérte a harmincat (Nagy, 1995). Az eleinte többé-kevésbé véletlenszerű áruválaszték rövid időn belül intézményessé vált: kialakult az az árukör – olcsó szabadidő-ruházat, tornacipő, alsónemű, zokni, ing, nyári ruha, pizsama, dzseki, tollkabát, kötöttáru, strandpapucs – amit a magyarok „a kínai piaccal” azonosítanak. Később a kínai áru kínálat kiegészült apróbb műszaki cikkekkel, háztartási készülékekkel, ágyneművel és törülközőkkel.

⁷ Molnár Sándor közlése az Első Magyar-ázsiai Üzleti Fórumon (Budapest, 2002. március 27).

A piacok elsősorban az importőrök és nagykereskedők működésének helyszínei, ahol nemcsak áru, hanem információ is gazdát cserél. A kilencvenes évek közepén a Józsefvárosi piac a Jugoszláviából, Ukrajnából, Romániából jövő nagykereskedelmi vásárlóknak köszönhette virágzását. A kezdetben legsikeresebb kínai vállalkozók állami nagyvállalatok kedvező ár- és hitelkonstrukciókban megnyilvánuló támogatásának köszönhették sikerüket, de a kétezres évekre ez elvesztette jelentőségét. A ma legismertebb vállalkozások azok, amelyek felismerhető márkákat (Wink, Sandic) hoztak létre, és ennek érdekében reklámtevékenységet is folytatnak. E cégek a magyar piac telítődésére, a külföldi viszonteladók fokozatos elmaradására és a nyereséget csökkentő más folyamatokra reagálva már a kilencvenes évek közepén kiterjeszkedtek más országok piacaira. A Magyarországon 1993-ban bevezetett Wink jelen van a szlovén, szerb, montenegrói és lengyel piacon is, más cégek a dél-amerikai és afrikai piacokat is elérték. Itt ugyanis a kínai migránsok megjelenése és az olcsó cipő és divatáru iránti kereslet a kelet-európaiakhoz hasonlóan kedvező körülményeket teremtett a kínai importnak, és a magyarországi kínai vállalkozók az itt felépített üzleti modellt sikerrel alkalmazták ott is. Ahogy a magyar vámok emelkedtek, az eladási árak viszont stagnáltak, mind több magyarországi kínai importőr a kínai áruk növekvő dél-európai (olasz, spanyol és görög) piaca iránt is érdeklődést mutatott. Fontos megjegyezni, hogy ezekben az országokban – ahol a kínai migránsok korábban főként a vendéglátóiparban, a ruha- és bőriparban voltak jelen, nagyrészt fizikai munkásként, nem pedig „főnökként” – a kilencvenes évek közepén, illetve a kétezres évek elején kezdett csak kialakulni az az importra támaszkodó etnikai gazdaság (lásd pl. Ceccagno, 2004), amelyhez a mintát feltehetőleg jórészt a már létező, az ott élő rokonok és ismerősök tudósításaiból ismert kelet-európai modell adta. A Sandic márkát forgalmazó Guoshi csoport Magyarországról kiindulva előbb Csehországban, Lengyelországban, Szlovákiában, Romániában, Szerbiában, majd 1999-ben Spanyolországban is megjelent a piacon. A kínai áruk (piacból kifejlődött) nagykereskedelmi elosztó központjai (pl. Asia Center) is először Kelet-Európában jelentek meg; ezek inspirálták aztán a nyugat- és észak-európai kezdeményezéseket (pl. Koppenhágában vagy a svédországi Kalmarban).

A nemzetközi terjeszkedést segítette, hogy a Magyarországon letelepedési engedélyt szerző vállalkozók számára könnyebbé vált az utazás. Egyre többen már közvetlenül a hamburgi kikötőben vették át a Kínából érkező konténereket. Ahogy javult a kelet-európai országok logisztikai hálózata, illetve ahogy a kereskedelem volumenének növekedésével kínai áruk bejártott célpontjává váltak olasz- és görögországi kikötők, úgy vesztett Budapest elosztóközpont-szerepéből. Ennek ellenére a mozgékony, más országokban terjeszkedő vállalkozók, még ha eladásaik zöme nem is

Magyarországon történt már, általában nem számolták fel itteni cégüket, hanem annak irányítását egy ismerősre – rendszerint egy Kínából érkezett családtagra – bízva megtartották egyfajta regionális logisztikai-információs bázisnak, ahová gyakran visszatérnek, ahol lakásuk és sokszor családjuk van, és ahol mindig nyitottak az új üzleti lehetőségekre. Mások azonban feladták magyarországi egzisztenciájukat és visszatértek Kínába, bevándoroltak Ausztráliába, Kanadába vagy az Egyesült Államokba (általában abban az esetben, ha gyermekük oda került iskolába vagy egyetemre), vagy áttelepültek egy új, növekvő piacú országba (pl. Afrikába vagy Dél-Amerikába).

Ahogy az olcsó fogyasztási cikkek piaca egyre telítettebbé és egyre kevésbé nyereségesé vált, sok importőr jobb minőségű árura tért át. Többen új márkákat indítottak el, amelyeket csak saját üzleti hálózatukban árúsítanak, vagy átköltöztek a kétezres évek közepén felépített kínai (vagy kínaiaként prezentált) bevásárlóközpontokba (Asia Center, China Mart, Sárkány Center). Mások a versenytárs hiper- és szupermarketek beszállítói lettek, nemcsak az alacsony árú divatáru, hanem a háztartási fémáru, bútor és más tartós fogyasztási cikkek, újabban pedig az építési cikkek (nyílászárók, födémek, fürdőszoba-berendezések stb.) kategóriáiban is. A legsikeresebbek Európa, sőt Észak-Amerika több országára vonatkozó beszállítói szerződéseket kötöttek multinacionális üzletláncokkal (pl. Baumax). Egy cég kínai robotgók importjával próbálkozott, és a 2000-es évek közepére annyira sikeresnek bizonyult, hogy nemcsak kiterjesztette az exportot Nyugat-Európára és az Egyesült Államokra, hanem gyártóüzemet is vásárolt Olaszországban. Ezekre a vállalkozókra is igaz azonban, hogy eredeti tevékenységüket általában nem számolták fel teljesen, hanem családtagjaikra, barátaikra bízta. A Józsefvárosi piac felszabaduló és olcsóbbá váló árusítóhelyeit pedig új, általában Fujian és Zhejiang falvaiból érkező, rendszerint alacsony iskolai végzettségű és kevés gazdasági vagy társadalmi tőkével bíró migránsok foglalták el. Így a piac- vagy profilváltás általában kisebb migrációs láncokat teremtett, amelyek nagyjából kompenzálták a Magyarországot elhagyó kínai migránsok számát.

A kínai és a magyar kormány is részben a kínai kereskedők magyarországi jelenlétének tulajdonítja azt a tényt, hogy Magyarország kicsi piaca ellenére is évek óta Kína legnagyobb exportpartnere a térségben. Valóban, a „jól bejárattott” kereskedelmi jelenlét, a migráns vállalkozók által felhalmozott tapasztalatok, amelyeket a kínai média az évek során viszonylag széles körben ismertté tett, nagy valószínűséggel szerepet játszottak a Magyarországra települő kínai vállalatok „új hullámának” helyszínválasztásában. A kínai kormány 2005-ben bejelentett, majd 2007-ben megerősített terve, hogy az Asia Centert a kínai áruk első európai elosztó központjává kívánja tenni, nyilván összefügg azzal a marketingmunkával, amelyet a Centert létrehozó Song Wuqiang a kínai döntéshozók körében folytatott. Ezért

a kezdeményezést a Medgyessy- és a Gyurcsány-kormány – amelyekben külön kormány megbízott felelt a magyar–kínai kapcsolatokért – is lobbizott, a hazai közvélemény számára úgy kívánva népszerűsíteni azt, mint a sokat támadott Józsefvárosi piac felszámolásának „kulturált” módját.

Transznacionalitás

Az előbbiekből is kitűnik a magyarországi kínai migránsok igen erős mobilitása. A sikeres vállalkozók sokszor állandó mozgásban vannak az országok között. Egy budapesti kínai vállalkozó és Varsóban élő férje – mindketten állami vállalatok volt kiküldöttei – kéthetente látogatják egymást. Évente többször utaznak Kínába, ahol két tartományban van árubeszerzéssel foglalkozó cégük, Hongkongban pedig a pénzügyi háttérrel biztosító vállalkozás. A házaspár kanadai bevándorlási kérelme folyamatban van: Vancouverben már házat is vettek, és tíz embert foglalkoztató céget alapítottak. Ez a vállalkozás ugyanazt teszi, amit a varsói és a budapesti: hipermarketeket lát el alacsony árú divatáruval, cipővel, takarókkal, filmmel és más fogyasztási cikkekkel. A feleség így fejezte ki magát: „*Mindegy, hol csinálom az üzletet: akár Budapesten, akár Kanadában, ugyanazt csinálom. Nem annyira az számít, hogy hol lakik az ember, inkább az, milyen útlevele van.*” A házaspár fia Kínában él a nagyanyjánál, de valószínű, hogy középiskolába vagy legkésőbb egyetemre már valamely angolszász országba fogják küldeni a szülei, más sikeres magyarországi kínai vállalkozókhoz hasonlóan.

Az ilyen életpályák természetesen csak az elitet jellemzik, azonban a magyarországi kínaiak csoportja nem annyira heterogén, hogy ezek a modellek ne lebegnének a kevésbé „sikeres” migránsok szeme előtt. Az átlagos jövedelmű kínai vállalkozók is évente többször utaznak Kínába, főként üzleti ügyekben. Mivel versenyképességük nagymértékben a hazai gyártás és szállítás költségén és lebonyolításán múlik, ezt pedig, lévén Kína minden szabadpiaci reform ellenére is megőrizte az államhivatalnokok erős befolyását a gazdaságirányításra, igencsak segíthetik a velük ápolt kapcsolatok. Részben ezzel magyarázható a magyarországi kínai migránsok szervezeteinek és médiájának rendkívül erős politikai transznacionalizmusa, vagyis az, hogy lényegében a Kínai Népköztársaság politikai és diszkurzív terében léteznek, nem pedig Magyarországon (lásd pl. Nyíri, 2000).

A transznacionalitásnak van egy másik, a jelen összesítés szempontjából fontos dimenziója is. A magyarországi kínai migránsok részben személyes ismeretségek és kommunikáció révén, részben a globális kínai médiából (az Európában mindenütt fogható állami CCTV-4, illetve a hongkongi tőkés Phoenix és Chinese Channel műholdas televíziós csatornákból, az internetről bőven merítő és egymás cikkeit kölcsönösen újraközlő helyi ki-

nai lapokból és természetesen magáról az internetről) igen jól tájékozottak más európai országokban élő migránstársaik helyzetéről. Már az 1990-es évek elején is ez a tájékozottság tette lehetővé, hogy a magyarországi vízumentességről értesülve egy interjúalanyom Srí Lankáról, egy másik pedig Máltáról Magyarországra jöjjön. Azóta a magyarországi kínaiak a kommunikációs technológiák úttörői lettek: az egyik első budapesti internetkávézót a Rákóczi úton egy kínai vállalkozó nyitotta, egy Szegeden élő kínai lakásában láttam először webcamet, és a chat is korábban volt népszerű a kínaiak, mint a többségi magyarok körében. A nyugat-európai helyzetre vonatkozó tájékozottság különösen jellemző a Zhejiang tartomány déli részéről, Wenzhou környékéről származó migránsokra, akik közül sokaknak vannak rokonaik és ismerőseik Olasz-, Spanyol- és kisebbbbrészt Franciaországban, ahol a kínai bevándorlást a nyolcvanas évek óta ez a csoport dominálja. Rájuk gondolva jegyezte meg Benton és Pieke (1998), hogy „*a kínaiak a legrégebbi és a legjobb európaiak*”: ők ugyanis, az utazási nehézségek ellenére, már sokkal azelőtt egyetlen gazdasági térségnek tekintették a Portugáliától és Dániától Romániáig terjedő országokat, és aktívan hasonlították össze az egyes országok által felkínált üzleti lehetőségeket, az idegenrendészeti szabályokat és a szociális juttatásokat, hogy azok lakosai elkezdtek ismerkedni az Európai Unión belüli szabad lakóhelyválasztással.

Itt kell ismételtelen rámutatnom arra, hogy a kínai migránsok tekintetében nem állja meg a helyét az a feltételezés, mely szerint a kelet-európai országok migrációs tapasztalatai a dél-európaiakét ismétlik, azok pedig az északnyugat-európaiakét. A három térségbe irányuló kínai bevándorlás igen eltérő történelemre tekint vissza, és a migránsok helyzete jogi, társadalmi és gazdasági szempontból ma is igen különböző. Egy korábbi kutatásunk kifejezetten a Nagy-Britanniában, Olaszországban és Magyarországon élő új fujiani migránsok összehasonlítására irányult (Pieke et al., 2004). A jelen beszámoló szempontjából lényeges, hogy a kínai migráns népesség körülbelül ugyanakkor – a nyolcvanas évek végén, illetve a kilencvenes években – növekedett meg ugrásszerűen Magyarországon és Olaszországban (Pieke et al., 2004; Ceccagno, 2004), a későbbiekben azonban a magyarországi bevándorlás visszaesett, az olaszországi viszont töretlenül emelkedett. Emögött gyökeresen eltérő politikai és gazdasági fejlemények állnak. Az olasz konfekcióipar egyre nagyobb mértékben függ a kis kínai varrodáktól, amelyek jórészt illegálisan bevándorló kínai munkásokat foglalkoztatnak alacsony bérért, hosszú munkaidőben és munkaszüneti napok nélkül. Ennek megfelelően a kilencvenes években az olasz kormány több alkalommal hirdetett amnesztiát az illegális bevándorlóknak. A magyar kormány ugyanakkor 1992-ben nem csupán újra bevezette a vízumkényszert a kínai állampolgárokkal szemben, de önkényes intézkedésekkel lényegesen megnehezítette a már az országban lévő kínai migránsok tartózkodási

engedélyének meghosszabbítását. Ennek ellenére Olaszország kevésbé volt vonzó a Magyarországról távozni kényszerülő migránsok számára. Csak a kelet-európai piacok telítődése után, a kétezres években bukkantak föl Olaszországban, Görögországban és Spanyolországban a Magyarországról és más kelet-európai országokból Dél-Európába terjeszkedő importőrök, akik rendszerint nagyobb tőkével rendelkeztek, mint a korábban ott élő migránsok – éppen úgy, ahogy a kínai vendéglősök a hatvanas évektől a kilencvenesekig, Nagy-Britanniából és Hollandiából kiindulva, „kirajzottak” egész Európába (Pieke, 1993). Amint arra korábban már utaltam, a kínai nagykereskedelmi elosztó központok modellje is Kelet-Európából indult el nyugat felé. A svédországi Kalmar önkormányzata például 2006-ban fogadott el egy ilyen központ létesítésére vonatkozó tervet, amely ötezer kínai migráns – vállalkozók és családtagjaik – letelepedését irányozza elő a hatvanezer lakosú kisvárosban. A vállalkozói migráció Kelet-Európában tíz-húsz éve tapasztalt hullámai tehát most Észak-Európában ismétlődhetnek meg, és ez a tervet előkészítő konzultáns cég figyelmét sem kerülte el: a budapesti tapasztalatok megismerése érdekében keresett meg engem. Vagyis a „Dél-Európa követi Nyugat-Európát, Kelet-Európa követi Dél-Európát” elmélet csak konkrét munkaerő-piaci, gazdasági, társadalmi folyamatokra lehet igaz, de nem általános érvényű.

Társadalmi „integráció”

A migránsok „integrációja” nehezen meghatározható fogalom, az olyan erősen transznacionális migránsok esetén pedig, mint a magyarországi kínaiak, még bonyolultabb értelmezni. Egyfelől, gazdasági tevékenységükből kifolyólag lényegesen többet érintkeznek a helyiekkel, mint olaszországi varrodákban vagy angliai éttermekben dolgozó társaik. Szinte minden egyes kínai migránsnak vannak üzleti kapcsolatai a magyarokkal, és a kínai cégek nemcsak helyi alkalmazottak – eladók, sofőrök, pincérek és menedzserek – ezreinek, hanem tolmácsok, ügyvédek és könyvelők nagy számának is munkát adnak. Ez a sajátosság összefüggésben áll azzal, hogy a helyi, de még inkább a kelet-európai migráns munkaerő a kínai vállalkozók számára olcsóbb, mint a kínai. (A kínai vállalkozók alkalmazottait a legalacsonyabban fizetett csoportok, így a vidéki vagy migráns nők jellemzik. A szegedi piacon 2001-ben például a legtöbb kínai kereskedő fiatal, magyarul is beszélő romániai – részben cigány – nőket alkalmazott eladóként. Bérük valamivel a hivatalos minimálbér alatt volt, de nem fizettek sem adót, sem társadalombiztosítási hozzájárulást. Gyakori volt az is, hogy falusi kínai boltokban munkanélküli-segélyben is részesülő nők dolgoztak, a minimálbérnél lényegesen alacsonyabb fizetéssel. Ugyanakkor a kínai

vállalkozók előszeretettel alkalmazzák azt a megoldást, hogy alacsony fizetés mellett az eladások után jutalékot fizetnek alkalmazottaiknak. Feltehető, hogy a „kínai piacok” a romániai időnyomkások számára is jól ismert, könnyen megközelíthető munkaerőpiacot jelentenek, és önálló migrációs láncokat váltanak vagy legalábbis váltottak ki a múltban.)

Másfelől éppen a magyar munkaerő olcsósága tovább csökkenti a transznacionális gazdasági és életmódbeli gyakorlat miatt amúgy is viszonylag csekély kényszert, hogy a migránsok hivatalos szituációkban is elfogadható szinten megtanuljanak magyarul. Ehelyett sok magyar alkalmazott tanulja meg a kínai nyelv alapjait, a kommunikáció szokásos nyelve pedig egyfajta, a kínaiak és a magyarok által is beszélt magyar alapú pidzsin („anyuka most elmegy sok nap”).⁸ Bár a legtöbb kínai családnak vannak közelebbi magyar ismerősei – például a gyerekeket nevelő dajkák, akiket a legtöbb szülő felfogad, vagy bizalmasabb munkatársak, üzleti partnerek – a legtöbb magyarral sztereotip eladó-vásárló szituációban találkoznak, ami gyakran inkább az idegenség érzetét és az előítéleteket erősíti, mint hogy a közeledést segítené elő (Nyíri, 2007; vö. Bonacich, 1973). Ez csak tovább fokozza „a kínaiakkal” szembeni nagymértékű elutasítást, amit közvélemény-kutatások és etnográfiai vizsgálatok is tanúsítanak,⁹ és amely – az „integrációs stratégiáról” már egy ideje folyó szakpolitikai vita ellenére – mindenfajta, a migránsok rendelkezésére álló intézményi és diszkurzív tér hiányában teljes mértékben uralja a közbeszédet. Az a sajátos helyzet áll elő tehát, hogy a magyar állam és társadalom nem kívánja „integrálni” a kínai migránsokat, miközben azok sem mutatnak érdeklődést az „integrálás” iránt: sérelmeik orvoslását nem a magyar politikától és társadalomtól, sokkal inkább a kínai kormánytól várják, és igen ritkán hallatják hangjukat a magyar médiában, annak ellenére, hogy az negatív, olykor kifejezetten rágalmozó képet fest róluk. Transznacionális életformájuk miatt a magyarországi kínaiaknak nincs okvetlenül szükségük Magyarországon használható kulturális tőkére, a transznacionális kínai média pedig – a magyar diskurzussal éles ellentétben – bátor, modernizáló úttörőként legitimálja őket (Nyíri, 2005).

⁸ Kiss (2002), aki huszonnégy, kínai éttermekben dolgozó magyar alkalmazottal készített interjút, arra a következtetésre jutott, hogy nemcsak az alacsony iskolázottságú és kevés kapcsolati tőkével, de az önálló vállalkozásról határozott tervekkel rendelkező alkalmazottak egy része számára is a kínai gazdaság a felfelé irányuló társadalmi mobilitás lehetőségét kínálja, és ennek érdekében elsajátítják az etnikai gazdaságban érvényes viselkedési, érintkezési normákat. Egy másik csoport számára a kínai gazdaságban vállalt munka a lefelé való mobilitás eredménye, egy harmadiknál pedig a vállalkozókészséget, a térbeli mobilitást, a migrációra való hajlamot tükrözi.

⁹ Lásd Feischmidt és Nyíri, 2006; valamint Bernát Anikó fejezetét e kötetben.

Ez nem jelenti azt, hogy a kínai migránsok ne éreznének kötődést Magyarország iránt, vagy hogy pusztán tranzitországnak tekintenék, ahogy a kilencvenes években nyugat-európai elemzők tévesen feltételezték. Egy kínai vállalkozó arra a kérdésre, miért tartja fenn szegedi lakását, amikor üzleti tevékenységet már csak Temesváron és Casablancában folytat, azt válaszolta: „*Mert szeretek itt lenni.*” A családok migrációs szándékait nagymértékben befolyásolja a Magyarországon felnőtt fiatal nemzedék: az eddigi tapasztalatok szerint közülük sokan nem maradnak itt, hanem valamely angolszász országban folytatott tanulmányok után ott telepsznek le. Ez nem feltétlenül vonja maga után a szülők továbbmigrálását, de lényegesen gyöngíti Magyarországhoz fűződő kapcsolatukat.

A migrációs politika és gyakorlat hatása

A vízumkényszer újbóli bevezetése és a tartózkodásiengedély-meghosszabbítások, letelepedésiengedély-kérelmek önkényes (azaz nem szabályokon alapuló, hanem minden jel szerint kifejezetten a kínai migránsok számának csökkentésére irányuló) elutasítása 1992–93-ban, illetve néhány későbbi évben a migránsok számának drasztikus csökkenéséhez vezetett. Magyarország schengeni csatlakozása előtt kínai állampolgároknak általában nehezebb volt magyar, mint schengeni vízumot szerezni: voltak évek, amikor a vízumkérelmek olyan nagy részét utasították el, hogy – kínai adatszolgáltatóim szerint – csak azok számíthattak sikerre, akik idegenrendészeti ügyintézőn vagy ügyvéden keresztül jártak el, néhány ezer dolláros díj ellenében (amelynek egy részét szerintük a hivatalos személyek kapták). Ékes példája ez annak a folyamatnak, amit Nagy-Britannia esetében Pieke és Xiang (2007) írt le: minél restriktívebb a bevándorláspolitiká, annál fontosabbak lesznek a migrációs közvetítő cégek, amelyek feladata, hogy a hivatalos kívánalmakhoz igazítsák klienseik adatait. Kínai ismerőseim bevallott személyi jövedelmét könyvelők alakítják úgy, hogy egyfelől minimalizálják a befizetendő adót, másfelől még elég jövedelmet tudjanak kimutatni a tartózkodási engedély meghosszabbításához. Mivel az „elegendő jövedelem” kritériuma nincs szabályozva, hanem az eljáró hivatalnok mérlegelésén múlik – s így ki nem nyilvánított politikai preferenciák eszköze is lehet, ami például abban nyilvánul meg, hogy a megkívánt összeg általában magasabb a kínai kérelmezők, mint a határon túli magyarok esetében –, a kérelmező sohasem lehet biztos abban, megkapja-e a hosszabbítást. A családdegyesítési célú vízumok elbírálása még mindig kedvezőtlenebb más schengeni országokénál, így gyakran előfordul, hogy a kiskorú gyermek nem kap vízumot, hogy csatlakozhasson letelepedési engedéllyel rendelkező szüleihez, mert a hatóság úgy ítéli meg, hogy azoknak nincs

elegendő jövedelmük. Ez a gyakorlat segítheti a migránsok számának korlátozását, az ország „védelmét” a migránsok „áradatától” – ami, ha nem is a kormánynak, de az eljáró hivatalnokoknak gyakran célja –, de nem a valamilyen hivatalos kritériumoknak megfelelő, hanem a ravaszabb, szerencsésebb, jobb összeköttetésekkel bíró vagy gazdagabb személyek javára.

Mindazonáltal feltehető, hogy az idegenrendészeti gyakorlat hosszú távon kevesebb hatást gyakorolt a magyarországi kínaiak migrációs szándékaira, mint a gazdasági és társadalmi tényezők. A kilencvenes évek közepe óta tapasztalható elvándorlásuk más (elsősorban kelet-európai) országokba, miután a hagyományos magyarországi kínai kereskedelem jövedelmezősége apadt. Elképzelt migrációs célpontként beszélgetésekben gyakran Kanadát, Ausztráliát vagy az Egyesült Államokat említik, azzal a magyarázattal, hogy azok „bevándorló társadalmak,” ahol jó a „környezet” és a szociális ellátás (elsősorban az oktatás). Vélekedésük persze a legtöbbször nem jelenti azt, hogy valóban oda is költöznének, azt viszont gyakran igen, hogy gyermekeiket – akiknek rendszerint nem a vállalkozói életpályát, hanem valamilyen nagy nemzetközi cégnél befutott karriert képzelnek el – ösztönzik erre. Magyarozatként gyakran hozzáteszik, hogy azokban az országokban „jobban lehet fejlődni” – azaz jó oktatási és munkalehetőségeket biztosítanak a fiataloknak, és munkaerőpiacaik nyitottak a külföldi, így a kínai munkavállalók előtt.

Mi az, amit nem tudunk, de jó lenne tudnunk?

- *A stock változása, új ki- és bevándorlás.* Az előbbieken azt a hipotézist fogalmaztam meg, hogy a magyarországi kínaiak népessége nagyjából stagnál, mert a viszonylag kismértékű kiáramlást hasonló mértékű új beáramlás kompenzálja. Ezt a hipotézist ellenőrizni kellene. A határőrség ki- és belépési adatai, illetve a BÁH tartózkodásiengedély-adatai nem sok támpontot nyújtanak, mert a szóban forgó populáció rendkívül mozgékony, és mert általában a már nem Magyarországon élő kínaiak is megtartják, meghosszabbítják letelepedési vagy tartózkodási engedélyüket. (Persze az újonnan kiadott engedélyek száma releváns.) A legcélszerűbb egy viszonylag nagy kiterjedésű kérdőíves vizsgálat volna, amely azt a kérdést tenné fel: hány olyan kínait ismernek a válaszadók, aki az elmúlt három évben települt Magyarországra, illetve hagyta el azt, hány évesen, és milyen célból?
- *Mi történik a gyerekekkel?* Érdemes volna megvizsgálni, mennyire változott meg az a korábbi trend, hogy a kínai szülők gyermekei részben Kínában nevelkednek, és csak általános, illetve

középiskolai tanulmányaik egy részét végzik el Magyarországon, ráadásul gyakran nem magyar nyelvű iskolában. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet nem kedvez az integrációnak. Korábbi kutatásunkban (Feischmidt és Nyíri, 2006) emellett azt találtuk, hogy a magyar iskolát elvégző gyermekek nagy része sem itt tanul tovább. Ahogy a szülők hosszabb idő óta tartózkodnak Magyarországon, vajon több gyermek köt ki itt? Visszatérnek-e Magyarországra tanulmányaik elvégezte után? Ezekre a kérdésekre is választ lehetne kapni egy kérdőíves kutatással.

- **Menedékkérők.** Az utóbbi években növekszik a Magyarországon menedékjogot kérő kínai állampolgárok száma. A számok még mindig igen szerények, és biztosra vehető, hogy egy részük esetében illegális tranzitmigránsokról van szó. Az utóbbi időben azonban a BÁH alkalmazottai, illetve kínai adatközlőim szerint is vannak olyan kérelmezők, akik legális tartózkodási jogcímük lejárta után kérnek menedékjogot, például olyanok, akik családegyesítési vízumkérelmük elutasítása után azért utaztak be turistavízummal, majd kértek menedékjogot, hogy házas társukhoz csatlakozzanak, vagy olyanok, akiknek tartózkodási engedélyét a BÁH valamilyen okból nem hosszabbította meg. A jelenség utalhat arra, hogy az idegenrendészeti rendszer még ilyen hosszú idő elteltével is bizonytalanságban tartja a Magyarországon letelepedett kínai migránsokat (hiszen az biztosra vehető, hogy a kérelmek meghosszabbításáról nem objektív és egyértelmű kritériumok alapján döntenek), de előrevetítheti egy új migráns réteg megjelenését is, amelynek már akkor is megéri Magyarországon tartózkodási jogcímet szerezni, ha jövedelmük nem biztosított. (Ez azt valószínűsítene, hogy a schengeni csatlakozásnak mégiscsak van migrációösztönző hatása.) Érdeemes lenne ezeknek a kérdéseknek utánajárni mélyinterjúkkal és etnográfiai módszerekkel.
- **Diákok.** A legutóbbi időben, a kormány szándékaival összhangban, magyar felsőoktatási intézmények is elkezdték a kínai diákok aktív verbuválását. Ez tehát az egyetlen migrációs csatorna, amelynek fejlődésére a közeljövőben valódi esély van. A világ több országában, például Nagy-Britanniában a kínai diákok – kínai hivatalos adatok szerint – már százezren vannak, így a migránsok legnagyobb csoportját alkotják. Érdeemes megnézni, milyen verbuválási stratégiát követnek az adott egyetemek és főiskolák; kik a magyarországi kínai diákok, hányan vannak; szeretnék-e Magyarországon maradni, visszatérnek-e Kínába vagy továbbmennek harmadik országokba; van-e kapcsolat (pl. rokoni) közöttük és a kínai migráció más formái között.

- *Állampolgárság.* Mostanáig nagyon kevés kínai kérelmező kapta meg a magyar állampolgárságot, de hírek szerint a vizsgára készülőők száma nő. Az eddigi kérelmezők – elsősorban fiatalok – közül többeket elutasítottak. Érdekes volna megismerni az eddigi statisztikákat, illetve nyomon követni az újabb kérelmek alakulását, továbbá interjúk útján megtudni, milyen demográfiai profil jellemző a kérelmezőkre, mi okból szeretnének magyar állampolgárságot, hol szándékoznak élni annak elnyerése esetén, és milyen változást várnak tőle.
- *Hasonlóságok és eltérések a vietnami és kínai kereskedődiaszpóra között.* A bevezetésben említettem: nem világos, hogy a kínaiak mellett miért éppen a vietnamiak lettek Kelet-Európa második jelenkori „közvetítő kisebbségévé”, és mennyiben hasonlít a két kereskedelmi hálózat. A vietnami migránsok transznacionális valószerűleg eltér a kínaiakétól, egyrészt mert a vietnami állam nem mozgósította olyan sikeresen a diaszpórát, másrészt mert gazdasági kapcsolataik az anyaországgal kevésbé szorosak. Érdekes lenne tanulmányozni a vietnami és kínai migránsok piac- és munkamegosztását is azokban az országokban, ahol mindkét migráns csoport viszonylag számottevő (pl. Csehország).

Mi várható a jövőben?

A magyarországi kínai migráció további fejlődésére nézve három fontos tényezővel állunk szemben: Magyarország schengeni csatlakozásával, a migránsok öregedésével és a Magyarországon felnőtt második generáció munkába állásával. (A gazdasági konjunktúra azonban továbbra is a legfontosabb faktor: amennyiben a jelenlegi recesszió körülményei között a magyarországi gazdasági lehetőségek más, hasonló fogyasztási struktúrájú országokhoz képest meredekebben szűkülnek be, akkor az aktív keresők akár tömeges elvándorlására is sor kerülhet kelet-európai, afrikai, dél-amerikai országokba vagy Kínába.)

Schengen hatása ma még nem világos, de valószínű, hogy inkább a Romániába, Bulgáriába, esetleg más kelet-európai tagországokba, semmint a Nyugat-Európába vándorlást fogja elősegíteni. A sikeres vállalkozói rétegre eddig is nagy mobilitás volt jellemző, valószínű azonban, hogy a jövőben – minthogy ez könnyebbé válik – több időt fognak tölteni ott, ahol nagyobb üzleti lehetőségeket látnak. Konkrétan várható, hogy többen fognak szerencsét próbálni a dél-európai országokban, ahol a hagyományos kínai import piaca még növekszik; ez azonban nem feltétlenül jelenti magyarországi tevékenységük felszámolását. Másfelől azok az alacsonyabb

képzettségű migránsok, akik Magyarországon mások alkalmazottai vagy apró piaci kereskedők, akik csak szerényen, esetleg sehogyan sem tudnak megélni, nagyobb valószínűséggel indulnak útra Dél- vagy Nyugat-Európába, hogy ott az etnikai gazdaságban munkát találjanak. Egyelőre azonban Románia iránt a legnagyobb az érdeklődés: az itthoninál nagyobb kereslet és magasabb kiskereskedelmi árak az utóbbi év folyamán több magyarországi kínai vállalkozót vonzottak Erdélybe, ahol a kényelmesebb kommunikáció miatt nagyrészt magyar nemzetiségű munkaerőt foglalkoztatnak.

Magyarország schengeni csatlakozásával fennáll az a lehetőség, hogy a jövőben a schengeni térségbe törekvő migránsok Magyarországon keresztül kívánják majd beutazni – akkor, ha könnyebbnek vélik a magyar vízum megszerzését, mint más országokét. Migrációs célponttá azonban csak akkor válna Magyarország újból, azaz a kínai migránsok számának további növekedésére akkor lehetne számítani, ha újabb gazdasági lehetőségek nyílnának, például ha valóra válna a magyar és a kínai kormány terve a budapesti áruelosztó központ létrehozásáról. Miután a magyar egyetemek az utóbbi időben megcélozták a kínai piacot, várható a kínai diákok számának növekedése is. Összességében azonban – a migrációt biztonságpolitikai szempontból vizsgálóknak talán meglepő módon – ma Magyarország kevésbé vonzó a kínai migránsok számára, mint tíz-tizenöt éve.

Húsz évvel a migráció kezdete után demográfiai szempontból két jelentős változás zajlik a magyarországi kínaiak körében. Az egyik az érkezésük idején negyvenes, ötvenes éveikben járó migránsok visszavonulása az aktív üzleti tevékenységtől; a másik az itt felnőtt fiatal nemzedék munkába állása (sok esetben – nagyrészt nyugati egyetemeken folytatott – tanulmányaik befejezése után). Jelenleg nem tudjuk, hányan maradnak közülük Magyarországon, esetleg térnek ide vissza. A magyarországi kínai migráció jövője és a magyarországi kínaiak integrációja szempontjából fontos lenne választ adni a kérdésre.

Kérdések és tanulságok a politika számára

Lehet-e és érdemes-e befolyásolni a kínai migrációt? A múltban, részben a kilencvenes évek elején tapasztalt migrációs hullám, részben az illegális kínai migráció nyugat- és dél-európai tapasztalatai, részben pedig az általános idegenellenesség hatására, a magyar idegenrendészeti apparátus feladatának érezte a kínai migráció visszaszorítását. A Medgyessy, majd a Gyurcsány-kormány egyes alkalmakkor kívánatosnak nevezte a magyarországi kínai befektetések növelését, és elismerte ebben a migráció szerepét, de ezt nem követte gyökeres változás az idegenrendészeti gyakorlatban. Sokkal inkább fokozatos változás tapasztalható, azzal arányban,

ahogy a BÁH állománya kicserélődik, és az új munkatársak már az uniós – ellentmondásokkal teli, de nem egyértelműen idegenellenes – migrációs diskurzuson szocializálódnak. Az előbbieken felvázoltak alapján nyilvánvaló, hogy újabb migrációs hullám a jelenlegi jogi keretek mellett nem fenyeget. A jelenlegi gyakorlat nem igényel alapvető változtatást, de szükség van a vízumkiadás (elsősorban a családegyesítési célú vízumok kiadása), a tartózkodási-, letelepedésiengedély- és állampolgársági kérelmek még átláthatóbbá tételére, az eljáró hivatalnokok mérlegelési jogkörének további korlátozására.

Mit jelent az „integráció” egy ennyire erősen transznacionális csoport számára? Lehetséges-e, szükséges-e? A migráció irányításánál a kínaiak esetében sokkal fontosabb az integráció kérdése. Magyarországon az a sajátos eset állt elő, hogy a nevéhez híven pusztán *rendészeti* célokat követő idegenrendészettel szemben szükségképpen a menekültügy – illetve a BÁH abból kinövő szervei – vállalták fel a migrációpolitikainak nevezhető célok, stratégiák megfogalmazását, így az integrációs stratégia kidolgozását, amely ennél fogva az igen kisszámú menekült igényeihez és lehetőségeihez igazodik, tehát a szociális támogatásra, a munkaerő-piaci elhelyezkedésre összpontosít. (Az OKM által a nem magyar anyanyelvű gyermekek oktatására kidolgozott stratégia szélesebb érvényű, ám nem kapcsolódik az előbbihez.) Ha azonban van ma Magyarországon olyan migráns csoport, amely az EU által mindinkább követett „szelektív migráció” elveinek megfelel – azaz *nem* támaszkodik az állam gazdasági segítségére, hanem ellenkezőleg, befektet és képes munkahelyeket teremteni –, az a kínaiaké. Emellett ők az a legjelentősebb csoport is, amely esetében felmerül a Nyugat-Európában „integráció” alatt értett kérdéskör: azon felül, hogy hozzáférnek-e politikai és szociális jogokhoz, *kívánnak-e* élni azokkal, csatlakozni a politikai közösséghez, elsajátítani a nyelvet és a társadalmi szokásokat stb. Az ő esetükben az integráció kérdése tehát kétféleképpen merül fel: először is, meg kívánjuk-e tartani ezt a migráns csoportot a magyar társadalomban (amint a legutóbbi két kormány gazdaságpolitikája közvetve jelezte), avagy nem bánjuk, ha eltűnik; másodsor, kívánjuk-e, hogy a politikai, kulturális nemzeti közösség részévé váljanak, vagy elég, ha gazdasági hasznot hajtanak, és nem bánjuk, ha politikai lojalitásuk és azonosságtudatuk csak Kínához kapcsolja őket.

A magyarországi kínaiak társadalmi integrációja nem tart sokkal előbbre, mint húsz éve. A piaci konjunktúra lecsengése, a gyerekek felnőtté válása, a letelepedési engedély megszerzése után talán még könnyebben kerekednek fel, mint korábban. Egyértelmű, hogy ha a megfogalmazott kérdésekre igen a válasz, akkor az integrációt nem a menekültek számára kidolgozott eszközökkel lehet elősegíteni, de nem is feltétlenül azokkal, amelyek a nyugat-európai, alacsony mobilitású, nem transznaci-

onális bevándorló etnikumok esetében kívánatosak. Befejezésül négy területre hívom fel a figyelmet, amelynek szerepe lehet a kínai migránsok integrációjában.

1. *A közigazgatás, elsősorban az idegenrendészet és a rendőrség idegenbaráttá tétele.* A kínai migránsok nem feltétlenül élik meg jogsértőként az idegenellenes viselkedést, de ha a BKV-ellenőrök, a rendőrök, a vámőrök fenyegetően viselkednek velük szemben (esetleg megsarcolják őket), ha a BÁH-ügyintézők hatszor rendelik őket vissza, mielőtt döntést hoznak tartózkodási engedélyük meghosszabbításáról, az kihat a Magyarországhoz való viszonyra, és hosszú távon a további migrációs tervekre is. A rendőrségbe vetett bizalom különösen gyenge: sok súlyos bűncselekmény sértette azért nem fordul a rendőrséghez, mert úgy gondolja, a tettest úgysem találják meg, az ő adóbevallását viszont ellenőrzik. Ellenkéntben a sokkal kisebb számú közel-keleti és afrikai migránssal, a kínai szervezetek nem keresik a kapcsolatot a magyar jogvédő társadalommal, ezért bizalomépítő intézkedések mellett hasznos volna a kínai nyelvű sajtó útján felhívni a figyelmet a diszkriminációt és a gyűlöletkeltést tiltó jogszabályokra.
2. *Gazdasági, munkavállalási információcsere elősegítése.* Hegedűs és szerzőtársai megállapítják, hogy a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara józsefvárosi szervezetében nincs egyetlen kínai cég sem, és hogy a kínai vállalkozások, bár nagyrészt kis és közepes cégekről van szó, nem részesednek az ilyen vállalkozások támogatására szánt EU-programokból, de más támogatási forrásokból sem (Hegedűs et al., 2007: 20–21). Márpedig a magyarországi kínai vállalkozásai a hasonló méretű hazai cégekhez képest általában aktívabbak, kockázatvállalóbbak, viszonylag nagy hányaduk a térség többi országában is aktív, ami – ha ismernék a pályázás módját – a vállalkozást ösztönző programok ideális kedvezményezettjeivé tehetné őket. (A kínai migránsok egyébként nemcsak „a legrégebbi és a legjobb európaiak”, de sok szempontból a neoliberális emberideál megtestesülései is: öngondoskodók, vállalkozók, ugyanakkor fontosnak tartják gyermekeik oktatását...) Magyarországon maradásuk vagy továbbvándorlásuk nagyrészt üzleti lehetőségeiktől függ. Ha a gazdasági minisztérium, a nagyobb önkormányzatok vagy a kereskedelmi kamarák – esetleg együttes erővel – olyan információs központot létesítenének kínaiul beszélő munkatársakkal, amely segítene megtalálni nekik az őket érdeklő pályázati és üzleti lehetőségeket, partnereket, az nemcsak stabilizáló hatás-

sal lehetne a migránsok letelepedésére, de erősíthetné Magyarország külgazdasági jelenlétét is.

3. *A versenyképessé tevő készségek elsajátításának elősegítése a közoktatásban.* A felnövekvő generáció esetében a továbbvándorlás eddigi trendjét – és a magyar nyelv, a helyi tudás elsajátítására fektetett csekély súlyt – elsősorban a sokuk (illetve szüleik) számára kívánatos, jól fizetett, nemzetközi mozgékonyt garantáló, multinacionális cégeknél, bankoknál stb. betölthető munkakörök hiánya okozza. A sikeres életpályáról alkotott elképzelésük nem magyarországi, hanem globális mércét használ. Erre az állam intézkedéseinek csak csekély hatása lehet, de valószínű, hogy idővel több munkáltató fedezi fel ezt az általában viszonylag jól képzett munkaerőt. Az iskolák, illetve az oktatási kormányzat által nyújtott felvilágosítás mindenesetre tudatosíthatja a szülőknél, hogy Magyarországon is elérhető olyan közép- és felsőfokú képzés, amely, beleértve az angol nyelv elsajátításának szintjét, „versenyképesebbé” teheti gyermekeiket a nemzetközi piacon, mint egyes „nemzetközi iskolák”, kanadai vagy ausztrál egyetemek. Ez természetesen csak akkor lehet sikeres, ha az iskolák befogadóak a kínai diákokkal szemben, az egyetemek pedig javítják az angol nyelvű képzés minőségét, és lehetővé teszik az átjárást a magyar és angol nyelvű oktatás között. Meg kell fontolni, hogy a magyarországi oktatásban részt vevő diákok, legalábbis azok, akik meghatározott szakokon végeznek, megfelelő tanulmányi eredményt és nyelvtudást mutatnak fel, az ország elhagyása nélkül kaphassanak határozott ideig érvényes munkavállalási engedélyt.
4. *A politikai és kulturális részvétel elősegítése.* 1995 óta nem történt kísérlet szervezett politikai párbeszédre a magyarországi kínaiak helyzetéről. Annak idején a fővárosi önkormányzat társszervezésében megrendezett eseményt nagy érdeklődés kísérte. Azóta a magyarországi kínai szervezetek szinte kizárólag a Kínai Népköztársaság hivatalos szerveivel folytatnak párbeszédet. A magyarországi kínaiak nagy része nem érdeklődik a magyar politika iránt, de vannak kivételek: a 2002-es önkormányzati választásokon az egyik budapesti kerületben – tévedésből – indulni kívánt egy kínai állampolgárságú jelölt. A fiatal, magyarul jól beszélő nemzedék felnövekedésével jobban tájékozott, Magyarországgal potenciálisan erősebben azonosuló, erősebb baráti kötelékekkel rendelkező, kultúráját jobban ismerő migránsok kerülnek be a magyar társadalomba, akiknek a további döntései szempontjából fontos lehet, ha a magyar politikai és kulturális intézmények által megszólítva érzik magukat.

Irodalom

- Bagrov, M. V. (1999): *Moszkovszkoje kitajszkoje zemljacsesztvo* [A kínai kolónia Moszkvában]. Évfolyammunka. Moszkvai Állami M. V. Lomonoszov Egyetem Ázsia és Afrika Intézete.
- Benton, G., Pieke, F. N. (eds.) (1998): *The Chinese in Europe*. Macmillan and St. Martin's Press, Basingstoke, New York.
- Bonacich, E. (1973): Theory of Middleman Minorities. *American Sociological Review*, 38: 583–594.
- Budapest Főváros Önkormányzata (1997): *Jelentés a budapesti kínaiakról*.
- Ceccagno, A. (2004): *The Economic Crisis and the Ban on Imports: The Chinese in Italy at a Crossroads*. Előadás az International Society for the Study of the Chinese Overseas V. konferenciáján, Helsingør, május 10–14.
- de Tinguy, A. (1998): Chinese Immigration to Russia: A Variation on an Old Theme. In G. Benton, F. N. Pieke (eds.): *The Chinese in Europe*. Macmillan and St. Martin's Press, Basingstoke, New York, 301–319.
- Feischmidt M. (2004): A határ és a román stigma. In Kovács N., Osvát A., Szarka L. (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 43–58.
- Feischmidt M., Nyíri P. (szerk.) (2006): *Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest.
- Grzymala-Kazłowska, A. (2002): *The Formation of Ethnic Representations: The Vietnamese in Poland*. Sussex Migration Working Paper No. 8.
- Keeley, G. (2006): Eastern Promise. *South China Morning Post* (Hongkong), november 27.
- Kiss A. (2002): *Cultural Interaction in Chinese Restaurants: The Hungarian Employee's Perspective*. Magiszteri értekezés, nacionalizmuskutatás szak, Közép-európai Egyetem, Budapest.
- Hegedűs R., Bumberák M., Kóródi M., Kőszeghy L., Tomay K., Váradi L., Zakariás I. (2007): *Experience in Newcomer Integration*. WP5 Thematic studies: Presence and impact of foreigners in the 8th district of Budapest.
- Lomanov, A. V. (2005): On the Periphery of the „Clash of Civilizations?” Discourse and Geopolitics in Russo-Chinese Relations. In P. Nyíri, J. Breidenbach (eds.): *China inside out: contemporary Chinese nationalism and transnationalism*. Central European University Press, Budapest, New York, 71–97.
- Nagy I. E. (1995): Kínaiak Magyarországon (2.) *Magyar Hírlap*, szeptember 19.

- Nyíri P. (1993): „Magyarországi” kínaiak a magyar piacon. *Napi Gazdaság*, július 31.
- Nyíri P. (1996): Magyarország helye a kínai világkereskedelmi hálózatban. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1995. MTA PTI, Budapest, 130–138.
- Nyíri P. (2000): Kivándorolni hazafias? – Peking szerepe a kínai diaszpóra identitásépítésében. In Sik E., Tóth J. (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont (MTA Politikai Tudományok Intézete), Budapest, 82–90.
- Nyíri P. (2001): Mobilitás, vállalkozás és szex: a modernség narratívái és a magyarországi kínai nők. *Café Babel*, tavasz-nyár, 39–40 (Kelet-Nyugat): 103–114.
- Nyíri P. (2005): Globális úttörők vagy marginális helybéliek? *2000*, 17 (3, március): 36–47.
- Nyíri P. (2007): *Chinese in Russia and Eastern Europe: A Middleman Minority in a Transnational Era*. Routledge, London.
- Pieke, F. N. (1993): *The Culture of Migration and the Catering Trade of the Dutch Overseas Chinese*. Manuscript.
- Pieke, F. N., Benton G. (eds.) (1998): *The Chinese in Europe*. Macmillan, London.
- Pieke, F. N., Nyíri, P., Thuno, M., Ceccagno, A. (2004): *Transnational Chinese. Fujianese Migrants in Europe*. Stanford University Press, Stanford.
- Pieke, F. N., Xiang, B. (2007): *Legality and Labour: Chinese Migration, Neoliberalism and the State in the UK and China*. British Inter-University China Centre working paper no. 5. Oxford.
- Vitéz F. I. (2002): Piacfelügyelet. *Heti Világgazdaság*, február 16.
- Williams, A. M., Baláz, V. (2005): Winning, then Losing, the Battle with Globalization: Vietnamese Petty Traders in Slovakia. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29 (3): 533–549.
- Zhao, X. (1994): Barter Tourism Along the China-Russia Border. *Annals of Tourism Research*, 21 (2): 401–403.